

Dosentti, FT Juuso Säämänen
Suomen Sotahistoriallisen Seuran Ahvenanmaa-seminaari
Turku 9.3.2019

Esitelmässä tarkastellaan kylmän sodan ensimmäisten vuosikymmenten aikana laadittuja Ahvenanmaan puolustukseen liittyviä suunnitelmia makrotasolta. Tarkoituksena ei siis ole kertoa Ahvenanmaan puolustuksen yksityiskohtia, kuten joukkoja ja ryhmitysalueita – sitä ei yksinkertaisesti käytettävissä oleva aika mahdollista.

Esitelmässä pyritään sen sijaan kuvaamaan suomalaisten laatimien puolustussuunnitelmien pysyviä elementtejä ja suunnitelmien sisällössä tapahtuneita suurempia muutoksia ja niiden taustoja 1940-luvun sekä 1970-luvun alkupuolen välisenä ajanjaksona. Esitelmän loppupuolella sivutaan myös Ruotsissa laadittuja Ahvenanmaata ja Lounais-Suomea koskevia suunnitelmia. Niitä ei voida täysin sivuuttaa.

Haluan korostaa yhtä esitelmän termistöön liittyvää keskeistä seikkaa. Kun puhun Ahvenanmaan miehittämisestä, tarkoitan sillä aikalaisten neutraalina toimintona pitämää sotilasoperaatiota. Nykypäivänä miehittäminen-termi tuo mieleen mitä negatiivisempia mielleyhtymiä – tarkoittaahan se operaatiota, jossa asevoimat valloittavat toisen valtion alueen tai ottavat sen muutoin hallintaansa. Suomalaisessa sotilaskielessä asiaa ei mielletty edellä kuvatulla tavalla. Omien joukkojen toteuttaman miehitys ymmärrettiin ainakin 1970-luvun loppupuolelle saakka ainoastaan joukkojen siirtämiseksi alueelle, jossa niitä ei ollut aiemmin ollut.

Suunnittelun perusta 1930-luvun lopulla

Jotta voimme ymmärtää kylmän sodan ensimmäisten vuosikymmenten aikana laadittuja Ahvenanmaan puolustussuunnitelmia, on tarkastelu aloitettava 1930-luvun loppupuolelta. Sotakorkeakoulun rannikkosotataidon opettajana toiminut kapteeni Lauri Sauramo oli analysoinut Ahvenanmaan merkitystä Suomen puolustukselle *Tiede ja Ase* -kirjaan vuonna 1937 kirjoittamassaan artikkelissa. Sauramo oli seurannut opettajakollegansa, majuri Valo Nihtilän, kanssa Neuvostoliiton sotapotentialin kasvua. Kun Nihtilä oli keskittynyt arvioimaan puna-armeijan sotilaallisen voiman kasvua, Sauramo analysoi Neuvostoliiton punalippuisen Itämeren laivaston toimintamahdollisuuksia.

Sauramo piti täysin mahdollisena, että Neuvostoliitto pyrki sotatilanteessa valtaamaan Ahvenanmaan. Ensimmäiset joukot kuljettaisiin Ahvenanmaalle ilmaitse ja niiden tehtävänä oli ottaa nopeasti haltuun maihinnousualueet ja maakunnan avainkohteet. Tällöin meritse kuljetettävien päävoimien oli mahdollista toteuttaa maihinnousu suojatulle alueelle ennen puolustajan vastatoimenpiteitä.

Sauramo arvioi Ahvenanmaan hallussapidon muodostuvan Suomen puolustustaistelun kannalta kriittiseksi. Mikäli maakunta menetettäisiin, Neuvostoliitto pystyisi katkaisemaan Suomen puolustustaisteluiden ja huoltovarmuuden kannalta tärkeät läntiset meriyhteydet. Samalla Päämaja

joutuisi käyttämään saariryhmän hallinnasta käytäviin taisteluihin reservejään, joita tarvittaisiin Kannaksella ja Laatokan Karjalassa.

Sauramon realistiset arviot eivät vaikuttaneet ennen talvisotaa laadittuihin puolustus suunnitelmiin. Sauramon asiantuntemusta selkeästi arvostettiin, sillä hänet siirrettiin Laivaston jalkaväkikomentajaksi kevättalvella 1941. Sauramon pääasiallisena tehtävänä oli osallistua maaliskuussa 1941 valmistuneen Ahvenanmaan miehityssuunnitelman, peitenimeltään ”Kilpurjehduksen”, laadintaan.

Operaatiolle annettu nimi kuvasi sen luonnetta erinomaisesti. Saariryhmän haltuunottoa pidettiin hyökkäävän Neuvostoliiton ja puolustavien suomalaisjoukkojen välisenä kilpailuna siitä, kumpi ehtisi siirtää joukkonsa Ahvenanmaalle ensimmäisenä.

Suomen vaikea sotilaspoliittinen tilanne ja Saksan salamasodasta tehdyt havainnot heijastuivat suunnitelman sisältöön. Jos Neuvostoliitto toteuttaisi maakunnan haltuunoton niin kutsuttuna ”rauhanomaisena valtauksena”, etujoukot tuotaisiin kauppa-aluksilla maakunnan alueelle jo ennen operaation alkua. Näiden ensimmäisen aallon joukkojen tehtävänä arvioitiin olevan Maarianhaminan ja sen ympäristön haltuunotto jo ennen varsinaisten sotatoimien syttymistä.

Mikäli valtausoperaatio toteutettaisiin perinteisesti, ensimmäisen portaan oletettiin nousevan maihin joko Maarianhaminan–Hammaruddan alueella tai Eckerössä. Maihinnousua edeltäisi maahanlaskujoukkojen toteuttama Maarianhaminan lentokentän ja sitä ympäröivien peltoaukeiden haltuunotto sekä itse kaupungin valtaus. Toisen maahanlaskun arveltiin suuntautuvan Saltvikin alueelle, josta käsin maahanlaskujoukot valtaisivat puolustajalle tärkeän Färjsundin sillan.

Saariryhmän haltuunottoa arveltiin tuettavan Hiittisten sekä mahdollisesti myös Utön suuntaan tehtävillä sitovilla hyökkäyksillä. Lisäksi erillisen osaston arvioitiin miehittävän Kökarin, jonka valtaamisella neuvostojoukot suojaisivat maihinnousua ja estäisivät puolustajan apujoukkojen pääsyn Saaristomereltä Ahvenanmaalle.

Suomen ja Saksan suhteiden lähennyttyä alkuvuoden 1941 kuluessa myös Ahvenanmaan valtausoperaation onnistuminen alkoi näyttää entistä todennäköisemmältä. Vain pari viikkoa ennen jatkosodan syttymistä päivitetyn miehityssuunnitelman toiminta-ajatus oli positiivisempi. Ainakin etujoukon oletettiin pääsevän tavoitealueilleen tai niiden läheisyyteen ennen neuvostojoukkojen saapumista.

Kun Saksa hyökkäsi Neuvostoliittoon ja merivoimat siirsi miehitysjoukot Ahvenanmaalle, sujui operaatio suuremmitta häiriöittä. Neuvostoilmavoimat hyökkäsivät Kihdin selällä suomalaista laivasto-osastoa vastaan, joukkojen siirron ollessa vielä kesken, mutta sillä ei ollut miehitysoperaation onnistumisen kannalta merkitystä.

Toisaalta Ahvenanmaan valtausoperaation toteuttamiseen liittyi myös onnea. Aikalaiset arvioivatkin, että mikäli Neuvostoliitto olisi toteuttanut Turkuun 25.–26. kesäkuuta tekemänsä pommitukset silloin, kun Kilpurjehdukseen osallistuvia joukkoja lastattiin, olisi Ahvenanmaan miehitys viivästynyt pahoin, eikä tappioiltakaan olisi välttytty.

Vuoden 1945 sotilasstrateginen tilannearvio

Ensimmäinen sodanjälkeinen arvio Suomen sotilaallisesta asemasta valmistui heinäkuussa 1945 tilanteessa, jossa Saksa oli antautunut ehdoitta liittoutuneille ja Neuvostoliitosta oli tullut suurvalta. Olikin ymmärrettävää, että Puolustusvoimain pääesikunnan operatiivisen osaston analyysissä pidettiin suoranaisena itsemurhana tilannetta, jossa Suomi yksin tai muiden kanssa ryhtyisi sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Suomi saattaisi kuitenkin pahimmassa tapauksessa joutua vedetyksi tahtomattaan mukaan Neuvostoliiton ja länsivaltojen väliseen suursotaan. Tällöin Neuvostoliitto saattaisi siirtää joukkojaan Suomen alueelle oman turvallisuutensa varmistamiseksi.

Päätyneen sodan ja välirauhansopimuksen rajoitusten seurauksena lähes sotilaallisen tyhjiön asemaan joutuneen Suomen katsottiin muodostavan mahdollisessa suurvaltaliittoumien välisessä sodassa länsivalloille houkuttelevan sillanpään Neuvostoliittoon suuntautuvalla hyökkäykselle.

Mikäli lännen hyökkäys suuntautuisi Suomeen, sen toteuttamisessa arveltiin olevan kolme vaihtoehtoa: tapaus A:ssa länsi suorittaisi maihinnousuja eteläisellä ja lounaisella rannikolla sekä maahyökkäyksen Norjasta Pohjois-Lappiin Ruotsin pysytellessä puolueettomana. Tapaus B:ssä länsivallat suorittaisivat edellä mainitut operaatiot Ruotsin salliessa länsivaltojen ilmatoiminnan oman ilmatilansa kautta ja tapaus C:ssä Ruotsi olisi liittynyt hyökkääviin länsivaltoihin. Tällöin ruotsalaisten tukemien länsivaltojen joukkojen oli mahdollista toteuttaa maihinnousuoperaatio Pohjanlahden yli sekä maahyökkäys Länsi-Lapin alueella. Muutoin lännen hyökkäyssuunnat olivat samat kuin tapaus A:ssa.

Ensimmäinen sodanjälkeinen suunnitelma?

Kesällä 1945 laaditusta sotilaspoliittisesta tilannearviosta huolimatta liikekannallepanoon ja joukkojen käyttöön liittynyt operatiivinen suunnittelu oli keskeytetty tammikuussa 1945, kun valvontakomissio oli huomauttanut asiasta tarkastuskäyntiensä yhteydessä. Puolustussuunnittelu oli keskeytyksissä vuoteen 1948 saakka synkin seurauksin: esimerkiksi reserviläisten sijoittaminen sodanajan joukkoihin oli mahdotonta, eikä joukkojen perustamiseen ollut olemassa minkäänlaisia suunnitelmia.

Kolmen vuoden hiljaiselon jälkeen tasavallan presidentti Juho Kusti Paasikivi valtuutti puolustusvoimat maaliskuussa 1948 aloittamaan liikekannallepanoon ja puolustussuunnitteluun liittyvät valmistelut. Paasikivi allekirjoitti valtuutuksen sisältäneen esittelyasiakirjan, kun valtiojohto valmistautui Neuvostoliiton kanssa Moskovassa käytäviin ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimusneuvotteluihin.

Lähes samanaikaisesti, kun puolustusvoimat oli saanut valtuudet operatiivisen suunnittelun aloittamiseen, ryhdyttiin Sotakorkeakoulussa valmistelemaan karttajarjoitusta, jonka johtajana toimi everstiksi ylennyt Lauri Sauramo. Huhtikuun alussa toteutetussa harjoituksessa tarkasteltiin opettajakunnan sekä maa-, meri- ja ilmasotalinjan oppilasupseereiden voimin Ahvenanmaan miehitysoperaation toteuttamista. Sen yhteydessä laadittiin muun muassa laivaston toimintasuunnitelma sekä käsky miehityksen toteuttamisesta, miehitysjoukkojen kuljetussuunnitelma ja Ahvenanmaalle siirrettävien joukkojen aselajisuunnitelmat.

Sauramon johtama harjoitus poikkesi monella tavoin muista Sotakorkeakoulun 1940-luvun loppupuolen karttajarjoituksista. Ensiksikin harjoitusasiakirjoihin ei merkitty laatijoiden nimiä. Myös suunnitteluperusteissa mainitut alusvahvuudet ja käytettävissä olleet merimiinojen määrät vastasivat melko tarkasti sodanjälkeistä tilannetta.

Ero 1940- ja 1950-luvun taitteessa järjestettyihin muihin harjoituksiin oli huomattava: Merivoimien esikunnan tai Sotakorkeakoulun merisotalinjan karttajarjoituksissa käytetyt laivaston alusvahvuudet eivät vastanneet vallitsevaa todellista tilannetta, vaan ne olivat huomattavasti suurempia. Harjoitusperusteet olivatkin eräänlaista toiveajattelua. Merioperaatioita harjoiteltiin kokoonpanoilla, jotka oletettiin saatavan meripuolustukselle, kun sotakorvaukset oli saatu maksetuksi ja Pariisin rauhansopimuksen sotilaalliset rajoitukset olisivat Suomen osalta purkautuneet.

Sotakorkeakoulun karttajarjoituksen ja vasta aloitetun operatiivisen suunnittelun liityntäpintojen puolesta puhuu myös harjoituksen toteuttamisajankohta. Karttajarjoituksen suunnittelu aloitettiin maaliskuun alussa 1948, jolloin Neuvostoliitto painosti Suomea YYA-sopimuksen solmimiseen. Varsinainen karttajarjoitus toimeenpantiin huhtikuun alussa suomalaisvaltuuskunnan ollessa Moskovassa YYA-sopimusneuvotteluissa. Kiristyneessä tilanteessa Sotakorkeakoulun oppilailta ja opettajilta oli riittävästi ammattitaitoa laajan ja monivaiheisen operaation suunnittelutyön nopeaan toteuttamiseen. Ahvenanmaa oli tuttu etenkin merisotalinjan opiskelijoille, joista monet olivat palvelleet alueella jatkosodan aikana ja sen jälkeen neuvostolaivaston suojaus- ja miinanraivaustehtävissä.

Onkin täysin mahdollista, että Sotakorkeakoulun kevään 1948 karttajarjoituksessa laadittiin ensimmäinen sotienjälkeinen suunnitelma Ahvenanmaan puolustamiseksi, vaikka sitä ei voidakaan todistaa lähteiden avulla täysin aukottomasti. Karttajarjoituksen tuloksena laadittu Ahvenanmaan miehityssuunnitelma noudatteli muun muassa toiminta-ajatukseltaan ja johtosuhteiltaan kesällä 1941 toteutettua operaatio Kilpapurjehdusta. Eversti Sauramolla oli lopputulokseen eittämättä oma vaikutuksensa. On kuitenkin muistettava, että jatkosodan aikana käytössä olleet periaatteet olivat muutoinkin ajanmukaisimmat, mihin karttajarjoitukseen osallistuneet oppilasupseerit ja opettajat pystyivät tukeutumaan.

Puolustussuunnittelu käynnistyy – voiman kasvattaminen pitkällä aikavälillä

Käsitys Ahvenanmaalle suuntautuvasta uhkasta ei muuttunut suuremmin 1950-luvulle tultaessa. Virallisesti uhkan arvioitiin tulevan lännestä, mutta myös Neuvostoliiton mahdollisuuksia saarimaakunnan haltuunottoon arvioitiin pienessä piirissä. Puolustusvoimain komentaja, kenraali Aarne Sihvo esitti tammikuussa 1949 presidentille, pääministerille ja puolustusministerille arvion, jonka mukaan Neuvostoliitto pyrki muodostamaan Ahvenanmaalle Leningradin ilmatorjunnan eteentyönnetyn tukikohdan, mikäli suurvaltojen väliset suhteet kiristyisivät.

Ulkoisen uhkan varalle tehtävien puolustussuunnitelmien laadinnan käynnistyttyä toden teolla tammikuussa 1950 painotettiin suunnitteluperusteissa Ahvenanmaan merkitystä. Tämä ei ollut sattumaa. Eversti Lauri Sauramo oli ottanut vastaa operatiivisen osaston päällikön tehtävät hiukan ennen suunnittelutyön aloittamista.

Sauramon näkemykset eivät olleet ainoa syy siihen, miksi Ahvenanmaata pidettiin 1950-luvun alussa yhtenä Suomen puolustuksen avainalueena. Siihen vaikutti vallitseva sodan kuva. Suomalaisten 1950-luvun alkupuolella tekemien arvioiden mukaan suurvallat sotisivat mahdollisessa kriisitilanteessa kuten toisessa maailmansodassa, joten maihinnousuoperaatiot olisivat olennainen osa sodankäyntiä.

Ahvenanmaalle suuntautuvan länsivaltojen maihinnousun suuruutta ei arvioitu tarkemmin, mutta hyökkääjän oletettiin suuntaavaan Lounais-Suomen alueelle kaiken kaikkiaan 135 pataljoonan voimat. Nopea reagoiminen Ahvenanmaalle tai muualle Suomeen suuntautuvaan hyökkäykseen muilla kuin palveluksessa olevilla joukoilla mahdotonta, koska liikekannallepanovalmistelut olivat alkutekijöissään.

Joukkojen siirtoa Ahvenanmaalle hidasti myös Laivaston heikko alustilanne. Jatkosodassa menetettyjen ja sodan jälkeen tapahtuneiden alusluovutusten myötä Laivasto oli käytännössä lakkautettu: sillä ei ollut yhtään ajanmukaista taistelualusta. Laivaston sodanajan toiminta perustuikin pitkälti otto-aluksiin, joten laivaston saattaminen sotavalmiuteen olisi kestänyt kolme kuukautta. Sen vuoksi Ahvenanmaan miehitysjoukot päätettiin kuljettaa Tukholman liikenteessä olevin siviilialuksin. Näistä suurin osa oli samoja, joita oli käytetty joukkojen kuljetuksiin jo kesäkuussa 1941.

Varsinaisten miehitysjoukkojen ensimmäisten osien arvioitiin olevan Ahvenmaalla viidessä päivässä. Tehtävään suunniteltiin käytettävän Tammisaarella sijaitsevan 4. Prikaatin, nykyisen Uudenmaan prikaatin, varusmiehiä ja kantahenkilökuntaa. Palveluksessa olevia joukkoja oli tarkoitus täydentää reservin nuorimpien ikäluokkien asevelvollisilla.

Ratkaisu 4. Prikaatin käytöstä oli kielipoliittinen, mutta kriisitilanteessa sillä arveltiin olevan Suomen kannalta positiivisia vaikutuksia. Pääesikunnan operatiivisen osaston arvion mukaan suomalaisten toteuttama Ahvenanmaan haltuunotto hyväksyttäisiin Ruotsissa todennäköisesti helpommin, mikäli maakunnan haltuunotossa käytettäisiin ruotsinkielisiä joukkoja. Tällöin myös mahdolliset vastatoimet voisivat jäädä pienemmiksi.

Ahvenanmaan miehitystehtävä säilyi 4. Prikaatilla aina vuoteen 1958, jolloin tehtävään päätettiin käyttää lähempänä Lounais-Suomen satamia olevaa 3. Prikaatia, eli nykyistä Porin prikaatia. Kaiken kaikkiaan Ahvenanmaalle oli tarkoitus kuljettaa 22 000 miestä ja 150 kenttä- ja rannikkotykkiä. Alueella olisi siis toiminut kuukausia kestäneen liikekannallepanon jälkeen vahvennettu armeijakunta.

Mielenkiintoisen Ahvenanmaan 1950-luvun alkupuolen puolustussuunnittelusta tekee se, ettei merivoimilla, ilmavoimilla tai maavoimien aluevastoillisilla johtoportailla ollut juurikaan tietoa toistensa suunnitelmista, joita oli tehty saarimaakunnan puolustamiseen liittyen. Tilanne muuttui vasta vuonna 1956, kun kaikkien Ahvenanmaan puolustukseen osallistuvien johtoportaiden komentajat suorittivat maastontiedustelun alueella. Maastontiedustelu Ahvenanmaalle oli muutoinkin ensimmäinen laatuaan sitten sotien päättymisen. Kaikki aiemmat suunnitelmat oli laadittu karttatiedustelun ja suunnittelijoiden aiemmin hankkiman tietämyksen perusteella.

Arviot Ahvenanmaalle suuntautuvasta uhkasta tarkentuvat

Arviot länsivaltojen maihinnousukyvystä ja Neuvostoliiton toimintamahdollisuuksista tarkentuivat 1950-luvun kuluessa. Länsivaltojen mahdollisuudet maihinnousun toteuttamiseen Itämerellä arvioitiin jo vuonna 1952 varsin vähäisiksi. Myös Ruotsista toteutettavaa maihinnousua pidettiin epätodennäköisenä länsinaapurin tiukan puolueettomuusasetteen vuoksi. Sen sijaan Neuvostoliiton mahdollisuudet sotatoimiin Itämerellä olivat hyvät, sillä Itämerestä oli tullut käytännössä Neuvostoliiton sisämeri.

Vuonna 1956 tapahtuneen Porkkalan palautuksen jälkeen Neuvostoliiton toimintamahdollisuuksia arvioitiin aiempaa avoimemmin. Neuvostoliiton arvioitiin olevan suurvaltojen välisessä sodassa aktiivisempi osapuoli aiemmin hyökkääjänä pidettyjen länsivaltojen sijaan. Neuvostoliiton sotatoimien arvioitiin painottuvan erityisesti pohjoiseen, jolloin Itämeren alue muuttuisi eräänlaiseksi sotatoimien sivusuunnaksi. Ahvenanmaalle kohdistuisi sotilaallinen uhka silloin, jos Neuvostoliitto päättäisi suunnata hyökkäyksensä Pohjois-Norjaan Suomen Lapin pohjoisimpien osien kautta. Tuolloin puolustusvoimien tuli valmistautua Ahvenanmaan nopeaan miehittämiseen ja joukkojen keskittämiseen Etelä-Suomen rannikolle.

Uhka-arvion tarkentuminen heijastui myös Ahvenanmaan puolustussuunnitelmiin. Huolimatta siitä, että laivastovoimien tehtävät sekä merikuljetusten ja joukkojenkäytön perusajatus säilyi lähes muuttumattomana, tuli suunnitelmiin uusia sävyjä. Koska Ahvenanmaalle ei arvioitu muodostuvan suurvaltojen välisen kriisin alkuvaiheessa suoraa sotilaallista uhkaa, päädyttiin Saaristomeren merivartioston esikunnasta ja Ahvenanmaan merivartioyksiköistä muodostamaan kriisitilanteessa erillinen Ahvenanmaan merivartiosto. Sen tehtävänä oli vastata merivalvonnasta ja alueloukkausten torjunnasta Ahvenanmaalla ja puolustusvoimien joukot siirrettäisiin maakunnan alueelle vasta hyökkäysuhkan ollessa ilmeinen.

Vaikka puolustusvoimien joukot oli tarkoitus pitää Ahvenanmaan alueen ulkopuolella mahdollisimman pitkään, merivoimien toiminnan painopiste oli kuitenkin maakunnan ympäristössä. Iskukykyisimmistä aluksista muodostettujen yleisvoimien oli aloitettava merivalvonta ja -tiedustelu Ahvenanmaan etelä- sekä pohjoispuolisilla merialueilla. Lisäksi yleisvoimiin kuulunut moottoritykkiveneviirikko päätettiin asettaa valmiusasemiin lähelle maakuntarajaa mahdollisten Ahvenanmaalle suuntautuvien alueloukkausten torjuntaa varten. Kaikki alukset valmistautuivat siirtymään Ahvenanmaalle ja aloittamaan puolustustaistelut, mikäli vihollinen aloittaisi sotatoimet.

Laivasto- ja merivartioyksiköt pystyivät tuottamaan viholliselle tappioita Maarianhaminan alueella sekä estämään vihollisen tunkeutumisen saaristoon. Se kuitenkin edellytti, että miinoitteet oli ehditty laskea ennen hyökkäyksen alkua. Maihinnousun torjumiseen ei kuitenkaan arvioitu olevan mahdollisuuksia. Vihollisen todettiin pystyvän etenemään helposti pääsaaren sisäosiin, koska omilla aluksilla ei ollut raskasta tykistöä. Merkittävimmän ongelman muodosti olematon kyky maahanlaskujen torjuntaan, vaikka Ahvenanmaan valtauksen arvioitiin nimenomaan käynnistyvän Maarianhaminan ympäristöön sekä Hagan ja Saltvikin aukeille tehtävin maahanlaskuin.

Uhka-arvion tarkentumisen ohella myös Ahvenanmaata koskevien puolustussuunnitelmien laadinnassa tapahtui merkittäviä muutoksia 1950-luvun alkupuolen tilanteeseen verrattuna.

Saarimaakunnan puolustukseen käytettävien joukkojen suunnitelmat laadittiin yhteistoiminnassa, joten ne olivat selkeästi informatiivisempia. Jokaiseen suunnitelmaan sisällytettiin muiden alueella toimivien joukkojen toiminta-ajatus ja pääpiirteinen ryhmitys- tai toiminta-alue. Tällaisia tietoja sodanajan johtoportailta ei ollut käytettävissä 1950-luvun alkupuolella tiukkojen salaamismääräysten vuoksi.

Ohjusveneiden hankintapyrkimykset ja kaappaushyökkäyksen uhka

Puolustusvoimissa havahduttiin 1960-luvun alkupuolella sodankuvan muutokseen. Suomeen suuntautuvana ensisijaisena uhkana pidettiin suurhyökkäyksen sijaan pienin joukoin toteutettavaa strategista yllätyshyökkäystä, johon liittyivät maihinnousut, maahanlaskut ja hyökkääjän voimakas ilmatoiminta.

Yllättävä sodanavaus syntyi tilanteessa, jossa suurvaltablokkien edut joutuisivat törmäyskurssille ja tilanne Keski-Euroopassa kärjistyisi. Tällöin Neuvostoliiton arvioitiin aloittavan poliittisen painostuksen myös Suomea vastaan tavoitteenaan ydinalueidensa turvallisuuden takaaminen. Sen sijaan länsivalloilla ei arvioitu olevan mahdollisuuksia yllätyshyökkäyksen toteuttamiseen.

Suomi ei ollut Neuvostoliiton hyökkäyksen ensisijainen kohde, vaan pikemminkin välttämätön osa suurempaa operaatiota. Sen strategisena tavoitteena arvioitiin olevan joko Etelä- ja Keski-Ruotsin valtaaminen tai Pohjoiskalotin hyökkäyksen tukeminen. Kumpikin operaatiovaihtoehto edellytti Ahvenanmaan miehittämistä sekä tukikohtien haltuunottoa Suomen länsi- ja lounaisrannikolta.

Vaikka puolustusvoimissa oli valmistauduttu ajatuksellisesti yllättäen alkavaan sotaan jo 1960-luvun alkupuolelta lähtien, ei konkreettisia toimenpiteitä ollut aloitettu. Merivoimien komentajaksi vuonna 1966 noussut kontra-amiraali Jouko Pirhonen oli pyrkinyt kehittämään merivoimien kykyä torjua Ahvenanmaalle suuntautuvat hyökkäykset komentajakautensa alusta lähtien.

Pirhonen piti meritorjuntaohjuksilla varustettujen ohjusveneiden hankkimista ainoana mahdollisuutena vahvistaa demilitarisoidun Ahvenanmaan puolustusta yllättävässä sotatilanteessa. Pirhonen olikin laatinut joulukuusta 1966 lähtien lähes vuosittain esityksiä ohjusveneiden hankkimiseksi Neuvostoliitosta. Tilanne oli kieltämättä paradoksaalinen: moderneja sotatarvikkeita oli saatavilla vain suurvaltavaltaapurilta, jota vastaan aseistusta varauduttiin myös käyttämään.

Varautuminen yllätyshyökkäyksen torjuntaan sai uutta vauhtia, kun Neuvostoliitto toteutti elokuussa 1968 Tšekkoslovakian miehityksen. Shokeeraavien tapahtumien myötä pysähdyksissä ollut ohjusveneiden hankinta näytti etenevän, kun asia otettiin puolustusneuvoston käsittelyyn joulukuussa 1970. Hankintojen käsittely kuitenkin pysähtyi ja asia jätettiin pöydälle, kun Tasavallan presidentti Urho Kekkonen oli asettunut vastustamaan ohjusveneiden ostoa.

Merivoimissa ohjusveneiden käyttöä Ahvenanmaalle suuntautuvan hyökkäyksen torjuntaan pohdittiin koko 1970-luvun alkupuolen ajan. Ahvenanmaan alueen oli todettu soveltuvan karttatarkasteluiden perusteella erinomaisesti ohjusveneiden toiminta-alueeksi, koska saaristossa oli runsaasti tukeutumispaikoiksi soveltuvia alueita ja niistä johti useita suojaisia siirtymisreittejä saariston reuna-alueilla sijaitseviin ampuma-aseisiin. Merivoimissa olikin ehditty kehittää ohjusveneiden käyttö- ja toimintaperiaatteet teoreettisella tasolla valmiiksi, kun alukset lopulta

liitettiin merivoimien kokoonpanoon vuosina 1974–1975 Tuima-luokaksi nimettynä.

Ruotsi ja Ahvenanmaa

Ruotsissa tiedetään tehdyn ainakin 1940-luvun alkupuolelta lähtien sellaisia Ahvenanmaahan liittyviä operatiivisia suunnitelmia, joilla pyrittiin estämään saarimaakunnan joutuminen Ruotsin kannalta vihamielisen valtion haltuun. Ruotsin puolustusvoimien yleisesikunnassa laadittiin keväällä 1941 suunnitelma, joka oli tarkoitus toteuttaa, jos Saksa ja Neuvostoliitto aloittaisivat kilpajuoksun Ahvenanmaalle. Valmiin suunnitelman toimeenpanoa harjoiteltiin tiettävästi ainakin kesällä 1944, kun Suomen kenttäarmeijan käymien kiivaiden torjuntataisteluiden lopputuloksesta ei ollut selvyyttä.

Ruotsalaisten kiinnostus Ahvenanmaan sotilaalliseen tilanteeseen ei vähentynyt jatkosodan päätyttyä. Ruotsalaiset tarkkailivat muun muassa Ahvenanmaan alueella oleskelevien venäläisten määrää ja viitteitä mahdollisista sotilaallisista valmisteluista. Ruotsalaisten varautuminen ei jäänyt pelkästään tiedustelutoiminnaksi, sillä ainakin ilmavoimat valmistautuivat toimimaan 1950-luvun alkupuolella Suomen alueella. Lounais-Suomessa oli tarkoitus rynnäköidä maajoukkoja sekä lentokenttiä vastaan ja lentotiedustelu suunniteltiin ulotettavan Porkkalan–Tallinnan tasalle saakka.

Ruotsissa havahduttiin 1960-luvun alkupuolella Lounais-Suomessa tapahtuneeseen infrastruktuurin kehittymiseen, jolloin Ahvenanmaan–Lounais-Suomen -alueesta tuli yksi puolustussuunnittelun painopistealue. Neuvostoarmeijan pelättiin saavan kriisitilanteessa Suomen alueelta tukikohtia. Tällöin Neuvostoliitolla oli entistä paremmat mahdollisuudet Ahvenanmeren hallitsemiseen ja pääkaupunki Tukholman joutuminen hyökkäyksen kohteeksi olisi erittäin todennäköistä.

Neuvostoliiton hyökkäysmahdollisuuksien vuoksi Keski-Ruotsin puolustuksesta vastanneen itäisen sotilasalueen päätehtävänä oli torjua neuvostojoukkojen maihinnousu estämällä joukkojen siirrot Ahvenanmeren ja Merenkurkun yli tai ainakin vaikeuttaa Ahvenanmaan ja Turun saaristojen käyttöä. Hyökkäyksen torjunta oli tarkoitus toteuttaa laivastoyksiköiden laskemin miinoituksin sekä pintataisteluvoimien ja sukellusveneiden iskuin. Resursseja tehtävän toteuttamiseen oli, sillä sotilasalueen käytössä oli muun muassa risteilijä Gota Lejon sekä yhteensä 8 hävittäjäalusta ja 10 sukellusvenettä.

Yhteenveto

Hyvät kuulijat. Voitaneen kiistatta todeta, että Ahvenanmaalla oli keskeinen asema kylmän sodan ensimmäisinä vuosikymmeninä laadituissa puolustussuunnitelmissa. Ahvenanmaan merkityksestä kertonee muun muassa se, että maakunnan puolustussuunnitelmat oli laadittu poikkeuksellisen tarkasti. Millään muilla sodanajan yhtymätasoisilla joukoilla ei ollut 1950-luvulla yhtä tarkkoja suunnitelmia kuin Ahvenanmaan puolustamiseen tarkoitetuilla joukoilla. Muiden joukkojen osalta oli olemassa lähinnä karkeita suunnitelmia siitä, mille alueille joukot siirrettäisiin puolustukseen perustamisensa jälkeen.

Ahvenanmaan puolustukseen suunniteltiin panostettavan myös laadullisesti. Alueelle oli tarkoitus siirtää aikakauden yleiseen tasoon, hevosvetoiseen tykistöön ja tavanomaiseen kiväärijalkaväkeen verrattuna parhaiten varustettuja joukkoja, kuten moottoroitua tykistöä, venein liikkuvaa

rannikkojalkaväkeä ja merivoimien iskukykyisimpiä taistelualuksia. Myös valtaosa meripuolustuksen strategiseksi aseeksi luokiteltavista merimiinoista oli tarkoitus laskea Ahvenanmaan edustalle.

Ahvenanmaata koskevien puolustus- ja joukkojen siirtosuunnitelmien perusajatus muotoutui kevään 1941 aikana ja se vaikuttaa säilyneen samankaltaisena ainakin 1960-luvulle saakka. Ainoastaan operaatioon käytettävä aika vaihteli kulloisenkin uhkakuvan ja liikekannallepanovalmiuden mukaisesti. Mitä parempi suunnitelma- ja liikekannallepanovalmius oli, sitä nopeammin Ahvenanmaan haltuunotto voitiin suorittaa.

Miksi sitten Ahvenanmaan puolustukseen suunniteltiin käytettävän pääosa parhaista joukoista ja sotamateriaalista? Ahvenanmaata oli pidetty Sauramon 1930-luvun lopulla tekemistä arviosta lähtien eräänlaisena Suomen elintärkeät läntiset meriyhteydet turvaavana linnakkeena, jonka kautta kauppamerenkulku voitiin ohjata turvallisesti kohti Ruotsia. Ahvenanmaan menettämisen ja meriliikenteen katkeamisen myötä niin kotirintaman kuin kenttäarmeijan kestävyys olisi lopulta romahtanut, vaikka maa- ja ilmasodankäynnissä olisi saavutettu sotilaallisia voittoja. Ahvenanmaan merkitys Suomen puolustukselle oli ymmärretty puolustusvoimien johdossa 1930-luvun lopulta alkaen.

Lähteet:

Agrell, Wilhelm: *Finis Finlandiae. Itsekkyyttä vai valtiomiestaitoa? Ruotsin idänpolitiikka ja Suomi 1812–2002*. Toim. Tapani Suominen. Tammi. Helsinki 2002.

Säämänen, Juuso: *Suurmaihinnousun uhkasta kaappaushyökkäyksen torjuntaan – Suomen meripuolustuksen maihinnousuntorjunnan kehittyminen jatkosodan päättymisestä 1960-luvulle*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto 2017. Tampere 2017.

Säämänen, Juuso: *Alueellisen koskemattomuuden valvonnasta kaappaushyökkäyksen torjuntaan – Meri- ja rannikkotaktiikan kehittäminen 1960- ja 1970-luvulla*. Yleisesikuntaupseerikurssin diplomityö, Maanpuolustuskorkeakoulu 2017.